

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАДАННЯ ЮРИДИЧНИХ ПОСЛУГ В ЕЛЕКТРОННІЙ ФОРМІ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Берназюк О. О.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та теорії держави і права
Європейського університету*

Статтю присвячено аналізу сучасного стану законодавчого регулювання надання юридичних послуг в електронній формі та визначенню перспектив відповідного вдосконалення. Автором обґрунтовано, що в Україні юридичні он-лайн послуги можуть бути двох видів: ті, що передбачають спілкування он-лайн із «реальним» юристом/адвокатом, який надає відповіді на запитання користувача за допомогою засобів електронного зв'язку; ті, що повністю надаються за допомогою спеціальної програми, яка самостійно формує документи, консультації тощо. Визначено, що особливістю надання електронної юридичної послуги обох видів є те, що, крім замовника й виконавця послуги, обов'язковим учасником правовідносин у сфері її надання є постачальник послуги проміжного характеру.

На підставі проведеного аналізу законодавчого регулювання електронної форми надання юридичних послуг аргументовано, що в законодавстві України залишаються неврегульовані такі питання, як порядок укладення та правовий статус електронного договору про надання юридичних послуг; забезпечення інформаційної безпеки в контексті гарантування конфіденційності персональних даних та іншої інформації, яка надається користувачем послуги; гарантії якості юридичної послуги й відповідальність виконавця.

Автором розроблено пропозиції щодо вдосконалення законодавства, що регламентує надання електронних юридичних послуг, зокрема обґрунтовано необхідність запровадження ЄСІТС, що дасть змогу надавати деякі види юридичних послуг за допомогою можливостей указаної системи (подання позовних заяв та інших процесуальних документів в електронній формі; отримання інформації про час, місце розгляду судової справи в електронній формі; представництво інтересів особи в суді через засоби відеоконференцзв'язку тощо); урегулювання в законодавстві способу вирішення таких питань, які виникають у зв'язку з наданням електронної юридичної послуги: право отримувача послуги бути проінформованим про постачальника допоміжної інформаційної послуги, розподіл відповідальності за збереження та конфіденційність персональних даних отримувача послуги й іншої інформації, що надається ним для отримання послуги.

Ключові слова: юридичні послуги, електронна форма, електронний юрист/адвокат, правове регулювання.

Постановка проблеми. Окремі правові аспекти застосування цифрових технологій у професійній діяльності адвокатів та інших юристів урегульовано спеціальними законами. Разом із тим, попри наявність спеціального законодавства, що регламентує окремі аспекти надання електронних послуг, у тому числі юридичних, залишаються неурегульованими такі питання: право отримувача послуги бути проінформованим про постачальника допоміжної інформаційної послуги, розподіл відповідальності за збереження й конфіденційність персональних даних отримувача послуги та іншої інформації, що надається ним для отримання послуги.

Крім того, використання юридичних он-лайн послуг на практиці зумовлює необхідність у врегулюванні таких питань: порядок укладення та правовий статус електронного договору про надання юридичних послуг; забезпечення інформаційної безпеки в контексті гарантування конфіденційності персональних даних та іншої інформації, яка надається користувачем послуги; гарантії якості юридичної послуги й відповідальність виконавця.

Окремі аспекти правового регулювання надання юридичних послуг в електронній формі досліджували такі науковці, як І.С. Ковальчук, В.С. Личко, П.В. Павлішин, В.Л. Полярна, В.В. Рябець та ін. Водночас актуальних досліджень, присвячених визначенню перспектив удосконалення національного законодавства в цій сфері, в Україні недостатньо.

Метою статті є проведення аналізу сучасного стану законодавчого регулювання надання юридичних послуг в електронній формі та визначення перспектив його вдосконалення. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: охарактеризувати положення правових актів у сфері регулювання електронних юридичних послуг; виявити основні недоліки та прогалини законодавства в цій сфері; розробити пропозиції щодо вдосконалення законодавства, що регламентує надання електронних юридичних послуг.

Виклад основного матеріалу. Стаття 59 Конституції України гарантує право кожного на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно [1]. Як зазначив у Рішенні від 30 вересня 2009 р. № 23-рп/2009 Конституційний Суд України, важливу роль у забезпеченні реалізації, захисту й охорони прав і свобод людини та громадянина в Україні як демократичній, правовій державі відведено праву особи на правову допомогу, закріпленому в ст. 59 Конституції України. Це право є одним із конституційних, невід'ємних прав людини й має загальний характер [2].

Право особи на отримання правової допомоги закріплено також у міжнародно-правових актах. Зокрема, у ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права [3] визначено, що держава повинна гарантувати кожному, чії права і свободи порушено, ефективний засіб правового захисту, таке право має встановлюватися судовим або будь-яким іншим компетентним органом, передбаченим правовою системою держави. Крім того, ст. 14 Міжнародного пакту гарантовано можливість вільного вибору обвинуваченим свого захисника. Подібні норми містяться в ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основних свобод [4], яка визначає право кожного обвинуваченого захищати себе особисто або використовувати правову допомогу захисника, вибраного ним на власний розсуд.

Конгресом ООН з питань запобігання злочинності й поводження з правопорушниками прийнято Основні принципи, що стосуються ролі юристів від 7 вересня 1990 р. [5]. Ці принципи закріплюють, що кожна людина має право звернутися до будь-якого юриста за допомогою для захисту й відстоювання своїх прав і захисту їх на всіх стадіях кримінального судочинства; жодний суд чи адміністративний орган, у якому визнається право на адвоката, не відмовляється визнавати права юриста відстоювати в суді інтереси свого клієнта, за винятком тих випадків, коли юристу відмовлено в праві виконувати свої професійні обов'язки відповідно до національного права, практики та цих принципів.

Отже, право на правову допомогу є міжнародною та конституційною гарантією, що спрямована головним чином на забезпечення захисту прав обвинуваченого, заарештованого або іншої особи, яка зазнала обмеження або порушення своїх прав, шляхом надання захисником (адвокатом, іншим юристом) кваліфікованої правової допомоги. Разом із тим право на правову допомогу варто розглядати в більш широкому розумінні в контексті визначення осіб, на яких поширюється ця гарантія, та суб'єктів надання правової допомоги.

Так, у Рішенні Конституційного Суду України від 16 листопада 2000 р. № 13-рп/2000 зазначається, що, закріпивши право будь-якої фізичної особи на правову допомогу, конституційний припис «кожен є вільним у виборі захисника своїх прав» за своїм змістом є загальним і стосується не лише підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного, а й інших фізичних осіб, яким гарантується право вільного вибору захисника з метою захисту своїх прав і законних інтересів, що виникають із цивільних, трудових, сімейних, адміністративних та інших правовідносин [6].

У Рішенні від 30 вересня 2009 р. № 23-рп/2009 Конституційний Суд України дійшов висновку, що конституційне право кожного на правову допомогу за своєю сутністю є гарантією реалізації, захисту й охорони інших прав і свобод людини та громадянина, у цьому полягає його соціальна значимість. Серед функцій такого права в суспільстві варто окремо виділити превентивну, яка не тільки сприяє правомірному здійсненню особою своїх прав і свобод, а й насамперед спрямована на запобігання можливим порушенням чи незаконним обмеженням прав і свобод людини та громадянина з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб. Узагальнюючи наведене, Конституційний Суд України доходить висновку, що право на правову допомогу – це гарантована державою можливість кожної особи отримати таку допомогу в обсязі та формах, визначених нею, незалежно від характеру правовідносин особи з іншими суб'єктами права [2].

Отже, конституційне право на правову допомогу є загальним, гарантованим державою правом, реалізація якого здійснюється шляхом отримання особою юридичних послуг у різних формах, що визначені законодавством України, через розгалужену систему надавачів правової допомоги (адвокатів, юристів), у виборі яких особа є вільною. При цьому загальність і доступність права на правову допомогу забезпечується за допомогою утворення державних і недержавних закладів надання безоплатної правової допомоги.

Однією з перспективних форм надання правової допомоги є запровадження в Україні послуг електронного юриста й/або адвоката.

Так, питання надання послуг, укладення договорів в електронній формі, а також здійснення розрахунків із використанням електронних платіжних систем регулюються Господарським кодексом України (далі – ГК України) [7], Цивільним кодексом (далі – ЦК України) [8], законами України: «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [9], «Про електронні документи та електронний документообіг» [10], «Про електронну комерцію» [11], «Про електронні довірчі послуги» [12] тощо.

Законом України «Про електронну комерцію» запроваджено поняття «комерційне електронне повідомлення», яке визначається як електронне повідомлення в будь-якій формі, метою якого є пряме чи опосередковане просування товарів, робіт чи послуг або ділової репутації особи, яка провадить господарську або незалежну професійну діяльність [11].

Тобто будь-яка пропозиція щодо надання юридичної послуги, що розміщена в електронній формі на вебресурсах, може вважатися комерційним електронним повідомленням.

Відповідно до ст. 205 ЦК України, правочин може вчинятися усно або в письмовій (електронній) формі. Правочин уважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо його зміст зафіксовано в одному або кількох документах (у тому числі електронних), у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони. Використання під час учинення правочинів факсимільного відтворення підпису за допомогою засобів механічного, електронного або іншого копіювання, електронного підпису або іншого аналога власноручного підпису допускається у випадках, установлених законом, іншими актами цивільного законодавства, або за письмовою згодою сторін, у якій мають міститися зразки відповідного аналога їхніх власноручних підписів (ч. ч. 1, 3 ст. 207 ЦК України) [8].

У свою чергу, ч. 1 ст. 181 ГК України передбачено, що господарський договір, за загальним правилом, викладається у формі єдиного документа, підписаного сторонами. Допускається укладення господарських договорів у спрощений спосіб, тобто шляхом обміну листами, факсограмами, телеграмами, телефонограмами тощо, а також шляхом підтвердження прийняття до виконання замовлень, якщо законом не встановлено спеціальні вимоги до форми й порядку укладення такого виду договорів [7].

Особливістю надання електронної юридичної послуги, як і будь-якої іншої електронної послуги, є те, що, крім замовника та виконавця послуги, обов'язковим учасником правовідносин у сфері її надання є постачальник послуги проміжного характеру.

Законом України «Про електронну комерцію» визначено, що постачальниками послуг проміжного характеру в інформаційній сфері є оператори (провайдери) телекомунікацій, оператори послуг платіжної інфраструктури, реєстратори (адміністратори), що присвоюють мережеві ідентифікатори, та інші суб'єкти, що забезпечують передачу і зберігання інформації з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем [11].

Отже, відповідальність за результат отримання послуги покладається на постачальника послуги й постачальника послуги проміжного характеру. Розмежування зобов'язання між ними у сфері надання послуги визначається ст. ст. 8, 9 Закону України «Про електронну комерцію» [11], відповідно до яких:

– на постачальника проміжної послуги покладено зобов'язання щодо реєстрації доменних імен або IP-адрес, присвоєння інших мережевих ідентифікаторів, фіксації часу відправлення/надходження електронного повідомлення, надання доступу до мережі Інтернет та інших інформаційно-телекомунікаційних систем тощо; він не є стороною договору про надання послуги, не несе відповідальності за достовірність і повноту розміщеної інформації як про надавача послуги, так і про характеристику товару, роботи чи послуги, яка пропонується;

– на виконавця послуги покладається обов'язок: під час учинення електронного правочину він зобов'язаний забезпечити повну відповідність предмета електронного договору, погодженого сторонами, кількісним і якісним характеристикам [11].

При цьому забезпечення інформаційної безпеки під час надання електронної юридичної послуги покладається на учасників правовідносин у цій сфері. Відповідно до ст. 14 Закону України «Про електронну комерцію», учасники відносин у сфері електронної комерції зобов'язані забезпечити захист персональних даних, що стали їм відомі з електронних документів (повідомлень) під час учинення електронних правочинів, у порядку, передбаченому Законом України «Про захист персональних даних». Якщо законом або договором між сторонами визначено строк зберігання окремих видів документів, пов'язаних з учиненням електронного правочину, сторони зобов'язані забезпечити архівне зберігання таких електронних документів (повідомлень), програмних, апаратно-програмних, апаратних або інших засобів для їх зберігання, в яких вони зберігаються й за допомогою яких можна відобразити інформацію, що в них міститься [11].

Статтею 57 Правил адвокатської етики передбачено також, що під час користування соціальними мережами, Інтернет-форумами та іншими формами спілкування в мережі Інтернет необ-

хідно враховувати параметри їх конфіденційності з метою відповідального їх використання, моніторингу й регулярного аналізу власних соціальних мереж, Інтернет-форумів, інших форм спілкування в мережі Інтернет і контентів, що розміщуються в соціальних мережах. У разі виявлення в них помилок або будь-яких невідповідностей конфіденційності вони підлягають негайному виправленню та/або видаленню [13].

Разом із тим, попри наявність спеціального законодавства, що регламентує окремі аспекти надання електронних послуг, у тому числі юридичних, залишаються неврегульованими такі питання: право отримувача послуги бути проінформованим про постачальника допоміжної інформаційної послуги, розподіл відповідальності за збереження та конфіденційність персональних даних отримувача послуги й іншої інформації, що надається ним для отримання послуги.

Оскільки однією з розповсюджених сфер надання правової допомоги є сфера судочинства, відповідно, можна зазначити, що розвиток електронних юридичних послуг тісно пов'язаний із можливостями електронного судочинства.

Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо участі у судовому засіданні в режимі відео-конференції» такий вид юридичної послуги, як представництво інтересів особи в суді, може бути реалізований через засоби відеоконференцзв'язку. Суд за власною ініціативою або за клопотанням сторони чи іншого учасника процесу (адміністративного, господарського, цивільного) може постановити ухвалу про їхню участь у судовому засіданні в режимі відео-конференції [14].

Запровадження ЄСІТС відкриває можливість для надання юридичних послуг за допомогою системи Інтернет, засобів електронного зв'язку тощо, а саме: подання позовних заяв та інших процесуальних документів в електронній формі; отримання інформації про час, місце розгляду судової справи в електронній формі тощо.

Визначаючи напрями розвитку електронного адвоката/юриста в Україні, доцільно звернутися до вивчення зарубіжного досвіду в цій сфері.

Як зазначають деякі зарубіжні науковці, крім особистого консультування клієнтів, електронна адвокатура має величезний потенціал, який полягає в наданні, наприклад, такого виду юридичної послуги, як розроблення онлайн-контрактів, які користувач може створити самостійно за допомогою спеціального програмного забезпечення, відповідаючи на кілька простих запитань. Можливості самостійного складання юридичного документа є досить поширеною процедурою в США та деяких інших країнах. Оскільки питання, відповідаючи на які користувач може сформулювати юридичний документ, прописані доступною мовою, для користування вказаним сервісом не потрібні юридичні знання та юридична освіта [15].

Одним із таких сервісів є LegalZoom, який пропонує користувачам можливість створювати власні юридичні документи онлайн, включаючи документи про розлучення, купівлю-продаж нерухомості, товарні знаки й ділові документи [16].

Також можливостями електронного адвоката/юриста є юридичне опрацювання (аналіз) уже готового юридичного документа. Як приклад можна навести розробку сервісу швидкої перевірки договорів (<https://dogovor.1jur.ru/>), який значно спрощує процес проведення правової експертизи та скорочує його терміни, виконуючи рутинні операції і знижуючи витрати робочого часу. Користувачі можуть завантажити свої договори в «Систему Юрист», і на екрані відобразиться вся важлива інформація в документах. Система сама виділить посилання, помилки й ризики, а також покаже зв'язок пунктів договору з базою нормативних правових документів, зробивши активними посилання на всі нормативні акти, що згадуються в договорі [17].

Стосовно розвитку системи електронного адвоката в правосудді необхідно зазначити, що на конференції «Електронні трибунали і цифрові судові процеси: бачення для XXI століття» адміністративний директор судів штату Нью-Джерсі зазначив, що в судах працюватимуть аналоги банківських і платіжних он-лайн-систем, процеси проходитимуть без використання паперу, а судові слухання – по відеозв'язку, який не тільки економить час, а й дає свідкам змогу під час давання показань віддалено почуватися в безпеці. Цифрове передання матеріалів справи, зокрема і прямо з планшетів у руках представників обвинувачення й захисту, радикально прискорило процес [18].

Певні елементи електронного адвоката/юриста застосовуються в деяких європейських державах під час надання державної правової допомоги. Наприклад, у Законі Латвійської Республіки «Про державну правову допомогу» передбачено функціонування реєстру, в якому фіксуються всі заяви про надання й обсяг правової допомоги, інформація про відхилення заяв, відомості про осіб, яким надана допомога, та осіб, які її надали [19, с. 225].

У більшості європейських країн також є такий інструмент електронної юриспруденції, як е-консультування у вигляді «Задай питання» та отримай на нього кваліфіковану відповідь. У Швеції е-консультування представлено у формі різних форм підказок, порад і допомоги у наданні консульта-

цій з будь-яких питань. Доступно показано всі етапи стану розгляду справи в суді – від подання заяви до закінчення судового розгляду тощо [20, с. 17].

Висновки. На підставі проведеного вище аналізу можна резюмувати так:

1. Юридичні он-лайн послуги можуть бути двох видів: 1) ті, що передбачають спілкування он-лайн із «реальним» юристом/адвокатом, який надає відповіді на запитання користувача за допомогою засобів електронного зв'язку; 2) ті, що повністю надаються за допомогою спеціальної програми, яка самостійно формує документи, консультації тощо. Особливістю надання електронної юридичної послуги обох видів є те, що, крім замовника й виконавця послуги, обов'язковим учасником правовідносин у сфері її надання є постачальник послуги проміжного характеру.

2. Напрямами розвитку системи електронний адвокат/юрист в Україні в тому числі з урахуванням зарубіжного досвіду у цій сфері є: 1) розширення можливостей електронних сервісів з надання юридичних послуг, а саме: запровадження сервісів із самостійного складання юридичного документа, здійснення електронної правової експертизи юридичних документів, надання е-консультацій тощо; 2) запровадження ЄСІТС, що дасть змогу надавати деякі види юридичних послуг за допомогою можливостей указаної системи (подання позовних заяв та інших процесуальних документів в електронній формі; отримання інформації про час, місце розгляду судової справи в електронній формі; представництво інтересів особи в суді через засоби відеоконференцзв'язку тощо); 3) урегулювання в законодавстві способу вирішення таких питань, які виникають у зв'язку з наданням електронної юридичної послуги: право отримувача послуги бути проінформованим про постачальника допоміжної інформаційної послуги, розподіл відповідальності за збереження та конфіденційність персональних даних отримувача послуги й іншої інформації, що надається ним для отримання послуги.

Bernasyuk O. Legal regulations for legal services in electronic form: huge stain and prospects more

The article is devoted to the analysis of the current state of legislative regulation of the provision of legal services in electronic form and to determine the prospects for improving the corresponding. The author substantiates that in Ukraine legal on-line services can be of two types: those providing online communication with a "real" lawyer/lawyer, who answers the user's questions through electronic communications; those that are fully provided through a special program that independently creates documents, consultations, etc. It is determined that the peculiarity of providing an electronic legal service of both types is that, in addition to the customer and the service provider, the obligatory party to the legal relations in the sphere of its provision is the intermediary service provider.

Based on the analysis of the legislative regulation of the electronic form of providing legal services, it is argued that the following issues remain unresolved in the legislation of Ukraine, such as: the procedure for concluding and the legal status of the electronic legal services contract; providing information security in the context of guaranteeing the confidentiality of personal data and other information provided by the service user; guarantees of quality of legal service and responsibility of the executor.

The author has developed proposals to improve the legislation governing the provision of electronic legal services, in particular, justified the need for: introduction of ESITS, which will allow to provide some types of legal services through the capabilities of the specified system (filing claims and other procedural documents in electronic form; obtaining information on time, place of trial in electronic form; representation of a person in court through video conferencing etc.); legal regulation of how to resolve such issues arising from the provision of an electronic legal service: the right of the service recipient to be informed of the provider of the ancillary information service, the distribution of responsibility for the preservation and confidentiality of the personal data of the recipient of the service and other information provided by him services.

Key words: legal services, electronic form, e-lawyer/lawyer, legal regulation.

Література:

1. Конституція України: Основний Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Рішення Конституційного Суду України від 30.09.2009 № 23-п/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09>.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
5. Основні принципи, що стосуються ролі юристів : Міжнародний документ від 07.09.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_313.
6. Рішення Конституційного Суду України від 16.11.2000 № 13-рп/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00#n54>.
7. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
8. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
9. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України від 05.04.2001 № 2346-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14>.
10. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15>.
11. Про електронну комерцію : Закон України від 03.09.2015 № 675-VIII. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/675-19>.
12. Про електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19>.
13. Правила адвокатської етики : Рішення З'їзду адвокатів України від 09.06.2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17>.
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо участі у судовому засіданні в режимі відео конференції : Закон України від 04.07.2012 № 5041-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5041-17>.
15. From the traditional lawyer to the online lawyer: E-lawyer: The new online lawyer 2.0. URL: <https://www.legalbono.com/en/blog/e-lawyer-the-new-online-lawyer/>.
16. LegalZoom. URL: <https://www.legalzoom.com/>.
17. «Электронный юрист» проверит любой договор в онлайн-режиме. *АйТи*. 2014. URL: http://www.it.ru/press_center/news/8472/.
18. У недалекому майбутньому зникне необхідність у реальних засіданнях, а вердикти виноситиме комп'ютер. *Закон і бізнес*. 2014. № 5 (1147). URL: https://zib.com.ua/ua/63894-u_nedalekomu_maybutnomu_viroki_vinositime_kompyuter.html.
19. Ковальчук І.С. Досвід зарубіжних країн з надання безоплатної правової допомоги: проблеми реалізації в Україні. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (м. Одеса, 16–17 травня 2013 р.) / відп. за вип. ВМ Дрьомін; НУ «ОЮА». Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса : Фенікс, 2013. Т. 2. С. 223–225.
20. Полярна В.Л., Рябець В.В. Європейські практики надання електронних послуг в правоохоронній діяльності та перспективи їх впровадження в Україні. Київ, 2017. 36 с.